

**„INNEN JÖTTÜNK”
(Régi magyar irodalmi szöveggyűjteményeinkről)**

Jelen rövid írás¹ a szó semmiféle értelmében nem kívánhatja egészükben *kritika* alá venni a közkézen forgó régi magyar irodalmi szöveggyűjteményeket: ronggyá olvasott és olvastatott kedves könyveinket, kézre álló és nagy becsben tartott szerszámainkat. Helyszűke miatt nem foglalkozhatom e művek létrejöttének és kortárs szakmai fogadtatásának ill. textológiai állapotának szerzeágazó kérdéseivel, ahogyan nem térek ki a döntően középkori tematikájú, ill. a magyarországi latinitás irodalmára koncentráló kötetekre, továbbá a *Magyar Remekírók* gyakorta szöveggyűjteményként funkcionáló antológiáira sem. Céлом ezúttal csupán annyi, hogy megvizsgáljam, miféle képeket és történeteket tárnak az olvasó elé a régi magyar (főként: magyarországi és magyar nyelvű) irodalomról az elsősorban az egyetemi oktatás céljaira szánt szöveggyűjtemények. Pontosabban azt, hogy a tárgyyszerű és eleven tájékoztatás közös céljának eltérő szempontjai mennyi és miféle, s mint látni fogjuk: egymástól mennyire radikálisan különböző régi magyar irodalmat alkotnak meg az olvasó számára – már egyetemi tanulmányainak kezdetén. Amikor a szűkre szabott középiskolai anyag (Janus, Bornemisza, Balassi, Zrínyi) után először tekinthet ki a régi magyar irodalom tágasabb, ám első pillantásra kaotikusnak tűnő (s ennyiben: *fenséges*) áttekinthetlensége miatt mindenképpen szorongató terepére.

1. A régi

a) *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, I–II, szerkesztette BARTA János, KLANICZAY Tibor, közreműködött BÁN Imre, ESZE Tamás, GERÉZDI Rabán, GYÓRFFY György, STOLL Béla, Budapest, Tankönyvkiadó, 1951–1952 (Magyar Irodalmi Szöveggyűjtemény, sorozatszerkesztő WALDAPFEL József, 1).

Bár a régi szöveggyűjteményt, különösen annak első kiadását, ma már nagyon ritkán és óvatosan használja az egyetemi oktatás, a kezdeményező antológia kitűnő, némi szelekció mellett részleteiben ma is bizvást hasznosítható munka. Terjedelmével, két vaskos kötetével a totalitás érzetét kelti: úgy tűnhet, a régi magyar irodalom valóban teljes egészében benne van – kivéve (ahogy az előszó is figyelmeztet rá) a legnagyobb költők összes műveit, a terjedelmes és hozzáférhető, továbbá a *Magyar Klasszikusok* című sorozatban megje-

¹ Őszintén köszönöm Font Zsuzsa, Ötvös Péter és Vadai István figyelmes olvasását: szövegem ezen változata figyelmeztetések és javításaik, észrevételeik és javaslataik nyomát számos ponton magán viseli.

lent szövegeket. Mint az előszóból megtudjuk, ennek a szelekciónak az a célja, hogy a hallgatók ne érhessék be részletekkel a már megjelent teljes szövegek helyett. Amiből az következne, hogy a nehezen hozzáférhető szövegeket viszont teljes egészükben hozza a szöveggyűjtemény, ám ez (nyilván terjedelmi korlátok miatt) az esetek többségében nincs így: a kötetek jelentős hányadukban (szükségszerűen) szemelvényekből összeálló részként mutatnak rá a nagyobb egészre. A (szinekdochikus) totalitás érzetét erősíti a kötet felszereltsége (a szerző életrajzára, a műnek a fejlődéstörténetben betöltött helyére és a forrásokra koncentrálnó tájékoztató szövegek, jegyzetek, lábjegyzetek, név- és szómagyarázat, rövidítésjegyzék, illusztrációk), továbbá struktúrájának az a sajátossága, hogy a lehető legszigorúbb időrendet követi, ezen belül pedig semmiféle más explicit tagoló elvet nem érvényesít. A tartalomjegyzék vezérfogalma a szerzői név, ennek hiányában a mű (gyakorta utólagos) címe. Önálló címmel is jelzett csoportképzést csak ott tapasztalhatunk, ahol nincs azonosítható szerző, a szövegek pedig terjedelmi vagy egyéb okok miatt – a szerkesztők szerint – vélhetőleg nem állnának meg önmagukban (*Virágének-töredékek, Történeti, politikai és vitézi énekek a XVII. század első feléből, Szerelmi énekek a XVII. század második feléből, Paraszténekek a XVIII. századból* stb.), továbbá – önálló gyűjtőcím nélkül, hiszen a szövegek a szerkesztői ítélet szerint önmagukban is értékesek – egymás mellett szerepelnek a jelentősebb széphistóriák. Jellemzően azonban nincsenek jelölt korszakok, alkorszakok, írói csoportosulások, irányzatok, műfaji vagy tematikus csoportok: árad az irodalomtörténeti idő a maga fenséges tagolhatatlanságában – azt hiszem, elsősorban ezt fejezi ki a tartalomjegyzék puritán eleganciája, minimalistán mellérendelő szerkezete. Meg természetesen azt, hogy a készülő szintézis még csupán az anyaggyűjtés fázisában jár, s a teljes anyag egybegyűlte előtt könnyelműség lenne ennél átfogóbb értelmezésekkel ill. értékelésekkel előállni. Az összkép azonban ennél mégiscsak jóval tendenciózusabb. Bár az előszó második bekezdését magam is hajlandó vagyok egy kinkeserves szaktudományi szabadságharc megrendítő dokumentumaként olvasni (ahol a szerkesztők a *haladó* törekvések megszólaltatásának parancsát a *haladásellenes* ellenfelek pozícióinak megjelenítésével, továbbá a *kifejezőeszközök* fejlődésének érzékeltetésével próbálják meg kijátszani), a végeredmény döntően mégiscsak az, hogy *ebben* a régi magyar irodalomban, pl. a Zrínyi Miklós életműve ill. a *Kocsonya Mihály házassága* közötti időszakban, elsősorban az osztályküzdelmek résztvevői alkottak igazán jelentős irodalmat. Hangsúlyozni szeretném: a magam részéről az anyag illetően elrendezését és súlyozását nem a politikai korszakellenesség tett bűnös, esendő vagy egész egyszerűen: elkerülhetetlen engedménynek látom, hanem egy, az értelmező jelenéhez tartozó (irodalomtörténeti) szempont befolyásának tulajdonítom. A kezdeményező és nyíltan soha meg nem tagadott előd, a régi szöveggyűjtemény (bármiként vélekedjünk is arról a *máról*, aminek előtörténetét – kényszerűségből – megjeleníteni igyekszik) látenszen ugyan, de tulajdonképpen (proto-)hatástörténeti szempontot érvényesít.

b) *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, I–II, második, javított és átdolgozott kiadás, I. rész: *Középkor és reneszánsz*, szerkesztette BARTA János, KLANICZAY Tibor, átdolgozta KLANICZAY Tibor, közreműködött KÁROLY Sándor, VÉGH Ferenc, Budapest, Tankönyvkiadó, 1963; II. rész: *Barokk*, szerkesztette BARTA János, KLANICZAY Tibor,

átdolgozta KLANICZAY Tibor, közreműködött VÉGH Ferenc, Budapest, Tankönyvkiadó, 1966.

1963–66-ra az irodalomtörténeti jelen legalább annyira megváltozott, mint az irodalomtörténész jelene. Szakmánk – soha vissza nem térő – hőskorában járunk: készül az akadémiai irodalomtörténet, megindulnak szövegkiadásaink hatalmas sorozatai – s mindennek következtében radikálisan átalakulhatott s át is alakult az irodalomtörténész által megjelenített régi magyar irodalom is. A magyar ősköltészet megszűnik, István király és Gellért püspök újra *Szente*k, a legendák, prédikációk és krónikák súlya megnő, megvastagszik a magyar reneszánsz latin és a korai reformáció magyar nyelvű irodalma, előkerül a *Szép magyar komédia*, Balassi Bálintnak hirtelen követői teremnek, a kurucok (de elődeik és követőik is) jóval kevesebb verset írnak immár („Néhány kevésbé jelentős szöveget [...] elhagytunk” – olvashatjuk a második kiadás szolid előszavában, I, 3), felbukkannak viszont főrangú lírikusok, Pázmány Péter életműve megnő, melléje szegődik Nyéki Vörös Mátyás, Rimay János még filozofikusabb, mint korábban volt, Gyöngyösi István teret nyer, a szórakoztató széppróza és önéletírás erőre kap: mindent összevetve *ez* a régi magyar irodalom jóval vidámabb és tágasabb, s jóval kevésbé *célos*, mint az egy évtizeddel korábbi. A szöveggyűjtemény arányainak újrendeződése és a jegyzetapparátus leegyszerűsödése (a *Spenót* árnyékában vagy fényében már csak a lapalji szómagyarázatokra és a kötetvégi, szerzőnként csoportosított tárgyi, történeti jegyzetekre van szükség) mellett az erősödő tagolás a másik meghatározó jegy: ha az első kiadás esetleg az *inventio* fogalmaival lenne jellemezhető, akkor a második mindenképpen a *dispositio*éival. Mindenekelőtt világos irodalomtörténeti korszakok keletkeznek: az első kötet (a kezdetektől a virágénekekig és Csáti Demeterig) a magyar középkort és (Vitéz Jánostól Szenci Molnár Albertig és Szepsi Csombor Mártonig) a reneszánszt foglalja magába, a második teljes egészében (Pázmány Pétertől Hermányi Dienes Józsefig) a barokká. Az akadémiai irodalomtörténetre jellemző finomabb időrendi tagolás (emlékeztetőül: *középkor*: 1000–1530 [kialakulás: 1000–1200, virágzás: 1200–1450, alkony: 1450–1530]; *reneszánsz*: 1450–1640 [kialakulás: 1450–1530, a reformáció kezdetei: 1530–1570, fénykor: 1570–1600]; *manierizmus*: 1600–1640; *barokk*: 1600–1772 [kezdetek: 1600–1640, hőskor: 1640–1690, válság és újraerősödés: 1690–1740, *rokokó*: 1740–1772]) nincs jelen, de az akadálytalan és méltóságteljes áradás már beszédesen darabolódik. Amiképpen korántsem teljesen, de azért jórészt a *Spenót* nagyobb és átfogóbb műfaji, tematikus vagy irányzati halmazait (emlékeztetőül [a hiányzó jelzett szó mindenütt az *irodalom*]: *középkor*: kialakulás: jog, történetírás, vallás, virágzás: udvari és lovagi, egyházi-vallásos, alkony: késő-középkori kolostori, deák; *reneszánsz*: a reformáció kezdetei: tudós humanista, a reformáció, deák, fénykor: reneszánsz udvari, egyházi, népszerű reneszánsz, *manierizmus*: a reneszánsz válsága, a késő-humanista protestáns polgári, népszerű reneszánsz; *barokk*: hőskor: főnemesi-udvari, polgári jellegű szellemi mozgalmak, barokk nemesi, válság és újraerősödés: korszerű főúri és nemesi, provinciális nemesi, a protestáns értelmiség irodalmi törekvései, népszerű barokk, *rokokó*: nemesi rokokó, elvilágiasodó egyházi és világi literatúra, népies barokk) is rá lehet vetíteni a régi szöveggyűjtemény második kiadásának tartalomjegyzékére. A régi szöveggyűjtemény második kiadása ebben a tekintetben épp azért érdekes olvasmány, mert akár a

Spenót előtörténetének, akár a *Spenót* utómunkálatainak részeként fogjuk fel, kereteiben hasonló, ám jóval durvább és alig-alig jelzett tagolása által mindenképpen megkérdőjelezi, újragondoltatja az akadémiai irodalomtörténet mindig is sokat vitatott (sokak szerint túlságosan is, mások szerint viszont éppen hogy nem elégségesen) finom szerkezetét és az általa hordozott nagytörténetet. Ma – azt hiszem – a megkérdőjelezés ezen módja maradandóbbnak és elevebbnek tűnik, mint maga a vitatott (bár korántsem mulandó s egyáltalán nem halott) dolog.

2. A barna

Középkor, szerkesztette MADAS Edit, Budapest, Tankönyvkiadó, 1992; *Reneszánsz kor*, szerkesztette BITSKEY István, közreműködött JÁNOS István, Budapest, Tankönyvkiadó, 1990 (Szöveggyűjtemény a Régi Magyar Irodalom Történetéhez, főszerkesztő TARNAI Andor).

A történet negyedszázaddal később – politikai és kanonikus változások szoros összekapcsoltságát ismerve nem meglepetés ez –: 1990-ben folytatódott tovább. Az *Előszó* szerint a barna kötésű, nagyalakú, közel nyolcszázötven oldalas, az előd jegyzetelési gyakorlatát szolidan követő (azt csupán forrásjegyzékkel bővítő) szöveggyűjtemény a szövegkiadások megsokszorozódása, az új művek felfedezése, az ismeretek átrendeződése ellenére is csupán a régi szöveggyűjtemény átdolgozott és korszerűsített változatának, harmadik kiadásának tekintendő – nem pedig új antológiának. Ám az itt megjelenő régi magyar irodalom mégiscsak radikálisan más, mint az előd-kötetben. Bár a barna szöveggyűjtemény szándéka szerint szigorúan az akadémiai irodalomtörténet szerkezetéhez igazodik (reneszánsz: 1450–1640, ezen belül alkorszakok, azokon belül szigorú időrend), a gyarapodó és magát saját szabályai szerint rendezni igyekvő anyag jól láthatóan kezdi megrepeszteni és szétfeszíteni az öröklött struktúrát. Mindenekelőtt: döntően történeti poétikai megfontolásokból eredően a használt irodalom-fogalom a tárgyterületből, s nem a szerkesztő jelenéből származik. Történetírás, egyházi-dogmatikai irodalom, természettudomány, hitvitázó szövegek természetesen a korábbi kötetekben is helyet kaptak ugyan, de az arányok most kezdik el először, a kívülállók számára is világosan jelezni, hogy a régi magyar irodalom nem pusztán olyan magyar irodalom, amit régen írtak, hanem radikálisan, minden elemében, legalapvetőbb arányaiban és fogalmaiban más. Azt hiszem, egészében véve a barna szöveggyűjtemény volt képes először megmutatni, hogy a magyar irodalom történetének felvilágosodás és (talán még inkább:) nyelvújítás előtti ill. utáni szakasza között mekkora szakadék is tátong. Legalább ilyen fontos fejlemény emellett a tematikai ill. poétikai szempontok térnyerése a merev kronológia rovására. A latin nyelvű humanista literatúra és az anyanyelvű katolikus meg protestáns írásbeliség párhuzamos, összefonódott fejlődésének érzékeltetése, a rokon ill. közös nyelvi, poétikai, retorikai szemléletű alkotók egymás mellé illesztése, a kronológiai bizonytalanságok nyílt beismerése, a nem-kronológiai szempontú szövegkiadások kanonikus rangra emelése (a barna szöveggyűjtemény immár pl. nem Eckhardt kritikai edí-

cióját, hanem a Kőszeghy–Szabó-féle 1986-os piros Balassi-kiadást követi) együttesen a finomabb kronológia, a *Spenót* aprólékosan szigorú (s picit talán kimódolt) időrendjének háttérbe szorítását eredményezik. Pontosabban azt, hogy a barna szöveggyűjtemény – újra csak elsőként – képes megmutatni, hogy a régi magyar irodalom talán kitüntetett mértékben az *egyidejű egyidejűtlenségek* terepe. Ugyanabban a történeti pillanatban egymástól radikálisan eltérő irodalomtörténeti idők, egymástól radikálisan eltérő irodalomtörténeti időkből származó, s gyakorta teljes mértékben összeegyeztethetetlen tematikus, nyelvi, poétikai, retorikai jelenségek és megfontolások léteznek és működnek egymás mellett – sőt, nem ritkán ugyanabban a szövegben. A történeti poétikai és a de-kronologikus hajlandóság *együttes* meglétét jól jelzi az újonnan felvett szerzők listája: Garázda Péter, Megyericsei János, Hagymássy Bálint, Zay Ferenc, Batthyány Orbán, Nagyáncsai Mátyás, Horváth Ilona, Valkai András, Göröcsöni Ambrus, Budai Parmenius István, Kovacsóczy Farkas, Telegdi Miklós, Alvinci Énok, Péchi Simon, Rákóczi Zsigmond, Huszti Péter, Tardy György, Martonfalvai Imre, Bocatius János, Ecsedi Báthory István, Pataki Füsüs János, Filiczki János, Pécsváradi Péter, Alvinczi Péter, Kanizsai Pálfi János. Nyilvánvaló, hogy a bővítés célja a legtöbb esetben nem valamely, a jelenből nézve különösen magas esztétikai értékűnek vagy fejlődéstörténetileg fontosnak tűnő mű beillesztése a nagy narratívába ill. a fennálló kánonba, hanem a formálódó, a korban vizsgálódva relevánsnak tűnő tematikus-poétikai-műfaji csoportok megjelenítése, kiegészítése. Bármit mondjon is az *Előszó* e szöveggyűjteményről mint harmadik, a javítottat tovább javító kiadásról, ez a munka az előd proto-hatástörténeti szemléletét tulajdonképpen mégiscsak radikálisan felülírja – a történeti poétika jegyében. Azt pedig, ami létrejön, immár lehetetlen egyetlen nagy, átfogó, szakadásoktól és átfedésektől mentes történettel ill. struktúrával befogni. A barna szöveggyűjteménynek nem múltó (s az elődök hagyományaihoz méltó és illő) érdeme, hogy a nyilvánvalóan éles tudománytörténeti pillanatban, úgy tűnik, mégsem a (részben, persze, épp miatta) repedező öröklött modell megőrzését, de nem is annak sietős szétzúzását, hanem a gazdagodó s magát strukturáló s elbeszélő anyag aktuális önmozgásának pontos érzékeltetését tekintette elsődleges feladatának.

3. A színes

Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból, I. rész: Késő-renaisszánsz, manierizmus és kora barokk, szerkesztette KOVÁCS Sándor Iván, sajtó alá rendezte CSILLAG István, NAGY Levente, ORLOVSZKY Géza, S. SÁRDI Margit, munkatársak BORIÁN Elréd, KISS Farkas Gábor, MAJZER Mónika, Budapest, Osiris, 1998; *II. rész: Barokk és késő-barokk rokokó*, szerkesztette KOVÁCS Sándor Iván, sajtó alá rendezte CSILLAG István, NAGY Levente, ORLOVSZKY Géza, S. SÁRDI Margit, munkatársak BENITS Péter, BORIÁN Elréd, KISS Farkas Gábor, LACZHÁZI Gyula, MAJZER Mónika, Budapest, Osiris, 2000 (Osiris Tankönyvek).

Az inga tehát – rejtetten bár, de egyértelmű módon – kilengett a történeti poétikai megfontolások felé. Szinte természetesnek tekinthető, hogy ezután egy olyan régi ma-

gyar irodalmi szöveggyűjtemény következett, amely – nem kevésbé rejtetten, de nem is kevésbé egyértelmű módon – megpróbálta visszaállítani jogaiba a jelenből szemlélődő (talán történeti-poétikaiatlan, de semmiképpen sem történetietlen poétikájú) pillantást. S teljes sikerrel: úgy gondolom, első évfolyamra járó magyar szakos bölcsészhallgatók régi magyar irodalmi tárgyú, szakmai fanatizálására ebben a pillanatban kétségtelenül a színes szöveggyűjtemény a legalkalmasabb. Az *Előszó* szerint ez a munka is a régi szöveggyűjtemény új kiadása, a barna (a változó viszonyok kockázatosságának kiadói vélelme miatt késve megjelenő) folytatása. A Balassi Kiadó *Humanizmus*-kötetére reflektálva azonban megjelenik egy fontos, újszerű bekezdés. „A régi szöveggyűjtemények egységesítő szemlélete tehát alakulóban: a nagy korstílusok iránti kizárólagos figyelem a stílusváltozatok jellemzőinek feltárásával, az egy időben jelentkező tendenciák és a kronológiai átfedések értelmezésével párosul. Ezredfordulónk a speciális, a rész-antológiák kora.” (I, 13.) Úgy látszik – bármilyen lesújtó véleménye is van egyébként a színes szöveggyűjtemény szerkesztőinek a barna manierizmus-anyagáról –, irodalomtörténeti koncepcióját tekintve a két szöveggyűjtemény részben valójában szorosan összetartozik: a színes a barna szöveggyűjtemény feltagoló, precizizáló, csoportképző s némiképp dekronologikus megfontolásait viszi tovább, explicitté teszi és radikalizálja azokat. Másrészt viszont valóban, irodalomtörténeti koncepciójában is szemben áll vele: a barna szöveggyűjtemény esetében, tartalmának ismeretében teljes mértékben elképzelhetetlen lenne a szemléleti azonosulás a nevezetes, s rejtőző hagyományként nagyon is, a régi szöveggyűjteményhez fogható mértékben ható *Három veréb hat szemmel* (1978, 1982²) című antológiával. A Weöres-antológiához fűződő egyértelmű – és érthető – szemléleti rokonság a színes szöveggyűjtemény előszavából (és a szöveggyűjtemény folytatásaként, annak pótköteteként olvasandó *Mesterkedők* című gyűjteményből [Budapest, Korona, 1998] is) jól kiolvasható. Elsőpró mennyiségű (az első kötet esetében közel 50 %-ra rúgó) új anyag, radikálisan növekvő mennyiségű, hatékonyságú, és interpretatív értelemben radikalizálódó kísérőszövegek, vegyes, de mindig a mai olvasót szem előtt tartó átírási eljárások, radikálisan (néhol történeti szempontból nagyon is vitathatóan, néhol pedig egész egyszerűen: védhetetlenül) lerövidített és összetömörített szövegváltozatok: teljesen nyilvánvaló, hogy a szerkesztők célja egy olyan antológia létrehozása, amely a régiség aktuális, jelenkori látványát, ezen összetett látványnak a jelenkor számára szerintük leginkább beszédes oldalát kívánja rögzíteni. Ezt a törekvést húzzák alá a világos, a tartalomjegyzékből is egyértelműen kiolvasható, de az előszóban explicit módon is megfogalmazott narratív és kanonikus javaslatok és ítéletek. A színes szöveggyűjtemény, mint a régiség ezredfordulós története és kánonja, a következő folyamatban lévő, történő pantheonra tesz javaslatot. A *Késő-renaisszánsz, manierizmus és kora barokk* című első kötet főhőse és címlapfigurája Pázmány Péter, a *Barokk és késő-barokk rokokó* című másodiké Zrínyi Miklós. A belső hangsúlyok az első kötet első felében (késő-renaisszánsz manierizmus) Rimay János és Szenci Molnár Albert, második felében (kora-barokk) Nyéki Vörös Mátyás és Apáczai Csere János, a második kötet első felében (barokk) Esterházy Pál, Gyöngyösi István és Bethlen Miklós, második felében (rokokó) Amade László, Faludi Ferenc és Mikes Kelemen életművére esnek. Dinamikus, de kiegyensú-

lyozott kánon ez: ha a barna szöveggyűjtemény esetében a régi magyar irodalom másságának, meglepő összetételű és arányú műfaji rendszerének hangsúlyozása lehetett az elsődleges cél, a színes szöveggyűjtemény esetében a költők és a prózaírók, az epikusok és a lírikusok, a szépírók és a teoretikusok egymás mellé illesztése azt az érzetet keltheti, hogy – bizony – a régiségben is megvolt már minden, sőt, hogy épp ez a régi eredetű, kiegyensúlyozott dinamika öröklődött át a magyar irodalom történetének későbbi szakaszaira is. Mindezen jól érződik az egyetemi szöveggyűjtemények mindenkori szintéziskritikai potenciálja: a szövegek előtti bevezető irodalomtörténeti portrék pedig immár bevallottan is „azzal a céllal készültek, hogy a régi szöveggyűjteményekkel együtt az ún. »spenót« harmincöt évvel ezelőtti II. kötetét is kiváltsák. Szöveggyűjteményünk I–II. részével ekképpen mind az 1990-nel bezáróan megjelent hasonló tárgykorú antológiák, mind az irodalomtörténeti kézikönyv kollokviumi ismerete megtakarítható.” (II, 15.) És bár hangsúlyozódik, hogy szöveggyűjtemények szintézisekkel nem versenyezhetnek, hogy az elődök eredményeinek retrospektív összegzése elsősorban a szemináriumi munka megkönnyítését célozza, ezen felül pedig a szöveggyűjtemény tételeit egy konkordancia konkrétan, precízen (és nagyon becsületesen) hozzá is csatolja a *Spenót* párhuzamos fejezeteihez, ám az azért kétségtelen, hogy a színes szöveggyűjtemény nagyon határozott fellépésű, markáns trónkövetelő – az első (s mind ez ideig utolsó) klasszikus szabású *reader* a régi magyar irodalmi tárgyú szöveggyűjtemények között.

4. A szürke

„Bízd az jövődökre érdemed jutalmát”: Magyar protestáns irodalmi szöveggyűjtemény, I, 16–17. század, szerkesztette SZABÓ András H. HUBERT Gabriella és HUBERT Ildikó közreműködésével, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 1998 (Protestáns Művelődés Magyarországon, 5).

Ahhoz a felismeréshez, hogy az ezredfordulóval valóban eljött a speciális részantológiák kora (is), a szürke szöveggyűjtemény szerkesztői is eljutottak. Magyar (elsősorban magyar szerzők magyar nyelvű szövegeiből válogató) protestáns (kizárólag református és evangélikus környezetben keletkezett munkákat közlő) irodalmi (a felekezeti és kulturális hovatartozást egyértelműen jelző műveket válogató) szöveggyűjtemény ez, amely – sajátos szempontjának tudatában – egy, a felekezetinél tágabbnak elgondolt közönség előtt, elsősorban épp az efféle válogatás létjogosultságát kívánja bizonyítani (*Bevezetés*, 5). Nos, logikailag a legegységelműbben protestáns (dogmatikai, retorikai, stilisztikai, grammatikai, filozófiai, irodalmi, politikai stb.) jegyeket felmutató szövegek összegyűjtése és felmutatása, önmagában, szorosán olvasva, azt természetesen nem bizonyíthatja, hogy a régiségen belül valóban létezett egy jól elhatárolható protestáns diskurzus, csak – esetleg – azt, hogy fellelhetők olyan protestáns felekezetű szerzők, akiknek bizonyos szövegeiben a protestantizmus meghatározott elemeinek markáns jelenléte valóban jól kitalintható. Ám, mindennek ellenére, retorikai értelemben véve ez a szöveggyűjtemény mégiscsak olyan színekdoxhának bizonyul, amely valóban képes rámu-

tatni arra a nagyobb, diszkurzív egészre, amelynek létét bizonyítani kívánja, s amelynek, szándéka szerint, részét képezi. És ezt nem csupán, s talán nem is elsősorban következetes és plauzibilisnek látszó, műfaji alapon szerveződő szerkezeti egységeinek köszönheti (énekeskönyv-előszavak, szertartási énekek, zsoltárok, ünnepi énekek, káté-énekek, alkalmi énekek, közönséges isteni dicséretes – magánájtatosságra való énekek, prédikációs énekek, bibliai históriák, a vallási és világi énekek határán álló szövegek, világi versek, humanista versek, drámák, prédikációk, tanulságos és vallásos próza, értekezések, imádságok, humanista próza és levelek, történetírás, fejedelmi tükrök és politikai irodalom, önéletírások), hanem inkább annak, hogy bevallottan és tudatosan teret ad olyan szövegeknek is, amelyek valójában a megalkotni kívánt paradigma egyértelmű anomáliái. Az *antitrinitárius* hitre tért Heltai Gáspár, ill. a *katolizált* Balassi Bálint kései műveinek közlése bátor, becsületos és jövedelmező cselekedet: meglehet, hogy bizonyos olvasók számára épp ezek a szövegek cáfolják, teszik kérdésessé a protestáns irodalmi paradigma létét, de az is meglehet, hogy mások, másféle olvasásmódok számára épp ezekből a szövegekből olvasható ki leginkább egy olyan, talán valóban protestánsnak nevezhető diskurzus szabályrendszere és működése, amelynek hatékonysága olyan magas fokú, hogy képes teljesen függetlenedni – még akár a szerző (aktuális) felekezeti hovatartozásától is. (Ebben a tekintetben alighanem tovább erősödött volna az argumentáció ereje, ha a szöveggyűjtemény olyan szövegeket is közölt volna, amelyekben a vallási, kulturális hovatartozás nem mutatkozik meg egyértelműen, ill. nem egyértelműen mutatkozik meg. „[A] protestáns szerzők teljesen világi szellemű [pld. szerelmi tárgyú]” [2] művei némelyikének kontrollcsoport-jellegű bevalogatása például bizonyosan növelné a belső megvitatottság érzetét.) Rendkívüli fontosságú ezen felül, hogy a szerkesztők kerülni igyekeztek a közismert alkotások közlését. „Ennek eredményeképpen a »nagy« írók műveinek, szemelvényeinek aránya nem feltétlenül tükrözi helyüket a jelenleg elfogadott irodalomtörténeti kánonban” (2). Nem bizony: s (kiegészülve az egyéni felkészültség – felettébb rokonszenves módon, nyíltan bevallott – sajátosságaiból eredő 16. század- és vers-centrikussággal) elsősorban épp ez az a mozzanat, amely olyan részantológiává teszi a szürke szöveggyűjteményt, amely – ha ez tartalomjegyzékén nem is látszik, de valójában – az akadémiai irodalomtörténet és a hozzá kapcsolódó korai szöveggyűjtemények szemléletétől és totalitás-igényétől majdhogynem teljesen elszakadva, immár elsősorban nem szerzőkben és korszakokban, hanem műfaji szabályrendszerekben és beszédmódokban gondolkodik. Az ilyesfajta válogatás létjogosultsága immár teljesen nyilvánvaló: a felvett szempont eredményei a felekezeti diskurzusanalízisek elmélyítését és a felekezeti diskurzusrendek összehasonlító vizsgálatát sürgetik.

5. A fehér

Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, I, Humanizmus, szerkesztette ÁCS Pál, JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter, sajtó alá rendezte ÁCS Pál, KOVÁCS Zsuzsa, KULCSÁR Péter, PAJORIN Klára, SZABÓ András, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, TÓTH Tünde,

TÖRÖK László, Budapest, Balassi, 1998; II, *A 16. század magyar nyelvű világi irodalma*, szerkesztette JANKOVICS József, KŐSZEGHY Péter, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Budapest, Balassi, 2000.

A színes szöveggyűjtemény második kötetével egy esztendőben, 2000-ben jelent meg a harmadik ezredfordulós speciális rész-antológia, amely az irodalomtörténeti korszak ill. a felekezeti hovatarozás helyett (pontosabban: részben az irodalomtörténeti korszak mellett, ill. részben a felekezeti hovatarozással szemben) a világi tematikát és hangvételt tette meg vezérlő szempontjává. A fehér szöveggyűjtemény a 16. század magyar nyelvű világi irodalmára koncentrált. Az az *Előszó* szerint is nyilvánvaló, hogy „a korban a világi és istenes műfajok ezer szállal kötődtek egymáshoz, nemegyszer egymást tételezték” (5), vagyis az, hogy világi és egyházi szövegek ennyire radikális szétválasztása irodalomtörténeti szempontból, teoretikusan tulajdonképpen egyáltalán nem tartható fenn. A döntés okai éppen ezért gyakorlati jellegűek: a terjedelmi korlátok miatt választani kellett a két nagy szövegcsoporthoz, a szürke szöveggyűjtemény döntően amúgy is hozta már az istenes szövegeket, végül pedig – s ez talán a leginkább figyelemreméltó megfontolás – a szerkesztők szerint „a világi munkák némely esetben pontosabban mutatják e kor magyar irodalmának sajátosságait, mint a vallásosak” (5). Összefoglalóan: „[M]i leginkább az egykoron tiltott, illetve túrt kategóriákból válogattunk, különös előszeretettel viseltetve a szerelmi témájú, fikciós művek iránt; a nem udvari szemlélet e kettő együttes meglétét (erkölcstelenség és »hazugság«, a »fabulás dolgok«) ítélte el a legkeményebben.” (6.) Én a magam részéről ugyan egyáltalán nem vagyok bizonyos benne, hogy egy adott korszak sajátosságait pontosabban mutatják azok a művek, amelyeket betiltanak, ill. épphogy megtűrnek, sőt, könnyen meglehet, hogy a tiltó-tűró szövegek, pontosabban: a tiltás-tűrés-támogatás és ezeknek finomabb alosztályai, továbbá az ezek létrehozásakor használt argumentációs metódusok is nagyon pontosan mutatják az adott korszak sajátosságait, az azonban kétségtelen, hogy ez az előfeltevés mai szempontból, mai ízléssel és mai interpretációs stratégiákkal roppantmód jól olvasható antológiát eredményezett. Talán valamennyi közt a legélvezetesebbet, számomra pedig mindenképpen a legkedvesebbet. „[E]kkor kezdődik a modern (= fikciós, sokértelmű, világi) magyar irodalom (...). Innen jöttünk” – fogalmaz az *Előszó* (6). Erkölcstelen és fiktív, erkölcstelenül fiktív, és – persze – csupán fiktíven erkölcstelen szövegek: igen, innen jöttünk, innen is. Ebből a szempontból nézve hihetetlenül újszerű, kifejezetten modern, sőt, helyenként már-már posztmodern a régi magyar irodalom, valamennyi közül a legszebb és legvidámabb arcát mutatja a mai olvasó felé – ha a színes szöveggyűjtemény az olvasók fanatizálását, a szürke pedig megkomolyításukat szolgálhatja elsősorban, akkor a fehér talán a munkában megfáradtak roborálását, reanimálását. Ezt a hatást erősíti a kronológiai és tematikus szempontok háttérbe szorítása, másodlagossá válása, ill. a klasszikus arisztotelianus műnemi tagolás bevezetése, továbbá az epika, azon belül pedig elsősorban is a próza előretörése: előzmények, líra (vágáns és közköltészeti hagyomány, epiko-lírikus formák, udvari szerelmi líra), dráma (udvari dráma), epika (verses epika, históriás énekek, verses regény, Aesopus-történetek, tréfabeszéd, encomium, regényes prózai történetek, emlékiratok, történetírás, előszavak, iskolai irodalom, levelek, doku-

mentumok). Ha a fehér szöveggyűjtemény a versek terén nem is váltja ki a klasszikus antológiát (*Balassi Bálint és a XVI. század költői*, szerk. VARJAS Béla, Bp., Szépirodalmi, 1979), egészében véve, különösképpen pedig epikus anyagával olyan, a jelen irodalmi szempontjait messzemenően, mégsem történetienül érvényesítő antológiát alkot, amely (a későbbi magyar nyelvű vallásos költészet, az egyértelmű jelentésképződést preferáló sajátosan erős hazai tradíciók, a határozottan nem-fikciós törekvésekkel bíró műfajok és a dráma kivételével) elénk tárja a magyar irodalom talán valóban legjellemzőbb műfajainak és műfaji csoportjainak régiségbeli előképeit. Fontosnak tartom aláhúzni: ezt a gyűjteményt olyan szempont hozta létre, amely a történeti poétikai megfontolások szerint legalábbis torzító, de meglehet, hogy teljes egészében védhetetlen. Mai szempontokat érvényesítő, lazán hatástörténeti jellegű szemlélete inkább a színes szöveggyűjteményével, s ennyiben a Weöres-féle antológiáéval, még nagyobb távlatban pedig a régi szöveggyűjteményével rokon, de immár maradéktalanul odahagyja az ugyan egyre csökkenő mértékben, de valamennyire mindegyikre jellemző totalitás-igényt. Ebben az esetben, bár talán még mindig lehetséges lenne, de immár teljesen értelmetlen volna bármiféle *Spenót*-konkordancia. Az ehhez hasonló szöveggyűjteményekhez, az ehhez hasonló kötetstruktúrákhoz már alighanem új szintézisek fogják (előbb vagy utóbb) odakötni magukat.

Azt remélem, nem tűnik léhaságnak, ha összegzés helyett azt mondom: tulajdonképpen mindegyik szöveggyűjteményünk *jó* – jó arra, amire szánták, kitűnően megfelel azoknak a céloknak, amiket nyílt szándékai szerint szolgálni kíván. Totalitás-igény és rész-antológia, történeti poétika és hatástörténet, konkordancia és kánon: úgy gondolom, a szándékoknak és céloknak ezek azok a főbb pólusai, amelyek erőterében régi magyar irodalmi szöveggyűjteményeink elhelyezhetőek. A papír alapú hordozókat tekintve nyilvánvalóan azon szöveggyűjteményeké a jövő, amelyek kánonformáláshoz, valamiféle szűkebb irodalomtörténeti szelet kidolgozásához ill. a hatástörténeti szemlélet érvényesítéséhez éreznek kedvet: ezekből minél hamarabb és minél többnek kellene létrejönnie, mert az efféle gyűjtemények jelezhetik igazán hatékonyan a régi magyar irodalom folyamatos alakulását, aktuális átrendeződéseit, élő voltát – és (nem utolsósorban) a szakmán belüli értelmezői közösségek interpretációs tevékenységének megejtő sokszínűségét. A konkordancia-elvű, totalitás-igényű, történeti poétikai szemléletű kezdeményezések viszont kétségtelenül gazdaságosabb és hatékonyabb közös munkálkodásért és elektronikus hordozókért kiáltanak. Tulajdonképpen ma már miért is ne lehetne (végre!) legalább némiképp egyeztetett munkával – megalkotván így egy történet-elvű, *narratív struktúrájú* szövegtárat – apránként tényleg *mindent* (primer és szekunder szöveget egyaránt) ráfűznünk egy maradéktalanul hipertextes, folyamatosan íródó, újraíródó, felülíródó, bonyolult, összetett, folyton változó narratívára, irodalomtörténetre, e-*Spenótra*?

Szilasi László